

دانشگاه پیام نور

دانشکده زبان و ادبیات فارسی

استان قزوین

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد رشته

زبان و ادبیات فارسی

گروه زبان و ادبیات فارسی

آموزه های اخلاقی خواب و رؤیا و تأثیر آن بر تحول شخصیت عرفا

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر منصور پیرانی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر رضا سمیع زاده

فاطمه عظیمی

آذر ۹۱

تقدیم به :

خانواده عزیزم که در تمام لحظات سخت کارگشایم بودند و توفیق خود را نتیجه صبر و حوصله و دلگرمی ها، فداکاری ها و دعای خیر ایشان می دانم. باشد که قطره ای از دریای بی کران محبت ایشان را سپاس گفته باشم.

سپاسگزاری

- * سپاسگزار آن توانای یگانه ای هستم که مرا در انجام این تحقیق یاری نمود.
- * بر خود فرض می دانم از زحمات بی دریغ و راهنمایی های استاد گرانمایه جناب آقای دکتر منصور پیرانی که در مقام استاد راهنما از محضرشان نکته ها آموخته ام تشکر و قدردانی نمایم.
- * قدر دانی می نمایم از راهنمایی های دلسوزانه استاد مشاور جناب آقای دکتر رضا سمیع زاده که با نظرات خود در هر چه بهتر شدن این پژوهش مرا یاری نمود.
- * بر خود فرض می دانم از همه استادان بزرگواری که در این کانون علمی و فرهنگی از خرمن دانششان بهره های فراوانی برده ام و از محضرشان نکته ها آموخته ام تشکر و قدردانی نمایم.
- * و از همه دوستان و آشنایان که مرا در انجام این پژوهش و تدوین آن یاری نموده اند سپاسگزارم و برای تک تکشان آرزوی موفقیت و سربلندی می نمایم.

چکیده:

به تصور عوام، رؤیاهای تصاویر مهمل و بیهوده اند اما در سه رویکرد اسطوره‌ای، روانشناختی و معرفتی رؤیا دارای معانی خاصی است. در عالم اسطوره رؤیا به معنای تاریخ، پدیده و طبیعتی نمادین است و در حیطه روانشناختی رؤیا زبان ناخودآگاهی معنا می‌شود. اما در عالم عرفان رؤیا گستره‌ای از مفاهیم ماوراء طبیعی است. اساطیر که در ژرف ساخت خود حقیقت اند، از طریق هماهنگ شدن با نیازهای متنوع روانی و اجتماعی انسان و گذر از صافی ناخودآگاه به رؤیاهای انسان به شکل نمادین نفوذ کرده و با ایجاد تعادل و سازش بین انسان و پیچیدگی‌های روان او و طبیعت پیرامون خویش از طریق رؤیا تأثیرات خود را بر انسان نشان می‌دهند. در قلمرو روانشناسی، «کهن‌الگوها» از طریق تجلی نمادین در رؤیاهای براندیشه‌های ناهشیار انسان تأثیر گذاشته و آنها را سازماندهی می‌نماید. کهن‌الگو هم در شکل و هم در محتوای خود بر انسان اثرگذار است. در شکل به صورت استعداد و تمایل و در محتوا به شکل تصاویر ذهنی و نمادها به انسان عرضه می‌گردد و باعث می‌شود که سطح هشیاری انسان در الگویی مشخص، مرتب و سازماندهی شود و در نهایت در بُعد غایی خود در انسان تعادل روانی و شخصیتی ایجاد می‌نماید. اما اثرگذاری رؤیا بر انسان در عالم عرفان، گاه به صورت مفاهیم حسی و با واسطه است (دیدن جبرئیل) و گاه رؤیا مفاهیم را به صورت انزال معانی و مفاهیم الهی بر قلب انسان وارد نموده و منجر به ادراک وجدانی صوفیانه می‌گردد. این سه رهیافت با تکیه بر مبانی نظری و شرح احوال و اقوال خود عرفا همه رؤیاهای مهمل نمی‌شمارد بلکه برخی از رؤیاهای دارای کارکرد و مشحون از ارزشها و آموزه‌های اخلاقی می‌دانند. رؤیاهای مبشر یا صادق سراسر معنا و مفهوم بوده و دارای مهمترین کارکرد یعنی عامل تحول و انقلاب درونی شخصیتها می‌باشند. شخصیت سمبلیک شیخ صنعان در منطق الطیر، بشر حافی، ناصر خسرو و جامی و ... شخصیتهایی هستند که تحول و انقلاب باطنی آنها به برکت یک رؤیا شکل گرفته است.

کلید واژه ها :

خواب، رؤیا، خیال، واقعه، وحی، عارف، کشف و شهود، الهام، اسطوره

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

چکیده

فصل اول : کلیات

۲	۱-۱ بیان مسأله و سؤالات.....
۳	۱-۲ فرضیه ها.....
۴	۱-۳ اهداف تحقیق.....
۵	۱-۴ اهمیت و ضرورت پژوهش.....
۶	۱-۵ پیشینه پژوهش.....

فصل دوم : خواب و رؤیا

۸	۲-۱ مقدمه.....
۱۰	۲-۲ خواب و رؤیا.....
۱۲	۲-۲-۱ اقسام خواب و رؤیا.....
۱۵	۲-۲-۲ خصوصیات رؤیا.....
۱۶	۲-۳ تغییر خواب از اصل خود.....
۱۷	۲-۴ آیا خواب قابلیت تصرف و تسلط دارد؟.....
۲۵	۲-۵ تفاوت بین خوابها و برتری خواب افراد بر یکدیگر.....
۲۵	۲-۵-۱ تأثیر متقابل شخصیت انسان و رؤیا بر یکدیگر.....
۲۹	۲-۶ مسئولیت انسان در قبال خواب.....

فصل سوم

بخش اول : خواب و رؤیا از دیدگاه اسطوره

۳۲	۳-۱-۱ ساختار اسطوره.....
۳۲	۳-۱-۲ تعریف اسطوره.....
۳۳	۳-۱-۲-۱ افسانه.....
۳۳	۳-۱-۲-۲ داستان های کنایی.....

ادامه فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۳۶	۳-۱-۳ اسطوره و روان
۴۱	۳-۱-۴ کارایی اسطوره در پیوند با رویا
۴۴	۳-۱-۵ آموزه های اخلاقی اساطیر
۴۵	۳-۱-۶ وجوه اشتراک اسطوره و رویا
۴۶	۳-۱-۷ بروز رویا در قلمرو اسطوره
بخش دوم : خواب و رؤیا از دیدگاه روانشناختی	
۴۸	۳-۲-۱ رؤیا و دلایل بروز آن
۵۲	۳-۲-۲ تعبیر رؤیا و تاریخچه آن
۵۶	۳-۲-۳ کهن الگو و رؤیا
بخش سوم : خواب و رؤیا از دیدگاه معرفت شناختی	
۶۱	۳-۳-۱ معرفت و انواع آن
۶۵	۳-۳-۲ عارف کیست؟
۶۷	۳-۳-۳ عوامل مؤثر در گرایش انسان به مسیر عرفان
۶۷	۳-۳-۳-۱ فطرت الهی
۷۰	۳-۳-۳-۲ عنایت و توفیق الهی
۷۱	۳-۳-۳-۳ اعمال و رفتار
۷۷	۳-۳-۳-۴ حالات درونی و تجارب دینی و مذهبی
۸۳	۳-۳-۳-۵ خواب و رؤیا
۸۳	۳-۳-۴ نظر آیین های مذهبی در علل گرایش انسان به عرفان
۸۶	۳-۳-۵ نظر قرآن
۸۷	۳-۳-۶ اصول عرفانی مرتبط با رؤیا
۸۷	۳-۳-۶-۱ خیال
۸۸	۳-۳-۶-۲ واقعه

ادامه فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۸۹	۳-۳-۶-۳ وحی
۸۹	۳-۳-۶-۴ الهام
۹۰	۳-۳-۶-۵ کشف و شهود
۹۲	۳-۳-۷ ماهیت مکاشفه
۹۳	۳-۳-۸ خصوصیات کشف
۹۳	۳-۳-۸-۱ رفع حجاب
۹۳	۳-۳-۸-۲ مراتب و درجات
۹۴	۳-۳-۸-۳ حالات
۹۴	۳-۳-۸-۴ معرفت زا
۹۵	۳-۳-۸-۵ وهبی
۹۵	۳-۳-۸-۶ عصمت کشفی
۹۵	۳-۳-۸-۷ برتری بر عقل
۹۶	۳-۳-۸-۸ طمع طبیعی
۹۶	۳-۳-۸-۹ توصیف ناپذیر
۹۶	۳-۳-۸-۱۰ بدون قوه
۹۶	۳-۳-۹ نگاه قرآن و روایات به مسئله کشف و شهود
۹۸	۳-۳-۹-۱ نگاه روایات
۱۰۰	۳-۳-۱۰ نظر نجم الدین رازی در مورد کشف و شهود
۱۰۱	۳-۳-۱۱ نظر امام محمد غزالی در مورد کشف و شهود
۱۰۲	۳-۳-۱۲ فواید کشف
۱۰۳	۳-۳-۱۳ برتری کشف بر استدلال
۱۰۴	۳-۳-۱۴ تجلی رؤیا در قلمرو عرفان
۱۰۵	۳-۳-۱۴-۱ روح و جایگاه آن در قرآن

ادامه فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۰۷	۳-۳-۱۵ اشتراکات رؤیا با مکاشفه و الهام.....
۱۰۹	۳-۳-۱۶ ادله غزالی بر وجود الهام.....
۱۰۹	۳-۳-۱۶-۱ دلیل قرآنی.....
۱۰۹	۳-۳-۱۶-۲ دلیل روائی.....
۱۱۰	۳-۳-۱۶-۳ دلیل مربوط به طبیعت نفس ربانی.....
۱۱۱	۳-۳-۱۷ اشتراکات بین رؤیا، وحی و الهام.....
۱۱۴	۳-۳-۱۸ نظر اسلام و عرفای بزرگ در مورد رؤیا.....
۱۱۴	۳-۳-۱۸-۱ قشیری.....
۱۱۵	۳-۳-۱۸-۲ مولوی.....
۱۱۶	۳-۳-۱۸-۳ عطار.....
۱۱۷	۳-۳-۱۸-۴ سهروردی.....
۱۱۷	۳-۳-۱۸-۵ نجم الدین رازی.....
۱۱۷	۳-۳-۱۸-۶ امام محمد غزالی.....
۱۱۸	۳-۳-۱۸-۷ ابن عربی.....
۱۱۸	۳-۳-۱۸-۸ مستملی بخاری.....
۱۱۸	۳-۳-۱۸-۹ عزالدین محمود کاشانی.....
۱۲۰	۳-۳-۱۹ فواید رؤیا.....
۱۲۲	۳-۳-۲۰ کارکردهای رؤیا.....
۱۲۶	۳-۳-۲۱ نمونه هایی از آموزه های اخلاقی خواب و رؤیا.....
فصل چهارم : معرفی نمونه شخصیتهای تحول یافته به وسیله رؤیا	
۱۳۱	۴-۱ نمونه هایی از شخصیت های تحول یافته به وسیله رویا .....
۱۳۱	۴-۱-۱ بشر حافی.....
۱۳۲	۴-۱-۲ جامی.....

ادامه فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۳۸	۳-۱-۴ ناصر خسرو.....
۱۵۰	۴-۱-۴ شیخ فرید الدین عطار نیشابوری (شیخ صنعان).....
۱۵۳	۵-۱-۴ شیخ حافظ بهاء الدین عمر ابر دهی.....
۱۵۴	۶-۱-۴ شیخ نجیب الدین علی بزغش شیرازی.....
۱۵۴	۷-۱-۴ ظهیر الدین عبدالرحمان بن علی بزغش.....
۱۵۴	۸-۱-۴ امیر حسینی.....
۱۵۵	۹-۱-۴ خواجه عبدالله انصاری.....
۱۵۵	۱۰-۱-۴ عبدالله بن محمد المعروف بالمرتعش.....
۱۵۶	۱۱-۱-۴ شیخ رضی الدین علی لاء الغزنوی.....
۱۵۶	۱۲-۱-۴ شیخ نجم الدین کبری.....
۱۵۷	۱۳-۱-۴ ابو عبدالله باکو.....
۱۵۷	۱۴-۱-۴ شیخ محی الدین بن عربی.....

فصل پنجم: نتیجه گیری

۱۶۲	۵-۱ نتیجه گیری.....
۱۶۴	فهرست منابع و مآخذ.....

فصل اول

کلیات

۱-۱ بیان مسأله و سؤالات

در این پژوهش، به بررسی خواب و رؤیا بر اساس رهیافت های سه گانه: اساطیری، روانشناختی و عرفانی، همراه با بررسی و تحلیل تحول شخصیت تنی چند از عرفا با استناد به احوال و اقوال خود آنها، پرداخته می شود. به این معنی که آیا خواب و رؤیا در تحول شخصیت عرفا می تواند تأثیر گذار باشد یا نه؟ و از طرف دیگر آیا شخصیت خود عارفان در چند و چون رؤیاهایشان تأثیر گذار است یا نه؟ این امر ضمن ارائه نمونه های آن در آثار ادبی- عرفانی (تا قرن هشتم) بررسی می شود.

سؤالات

- ۱- آیا رؤیا و خواب می تواند عامل مؤثر بر تحول شخصیت انسانها خصوصاً عرفا معرفی شود؟
- ۲- آیا رؤیاهای دارای کارایی هستند؟
- ۳- آیا رؤیاهای برای عرفا یک سفر تکاملی محسوب می شوند؟
- ۴- آیا در حیطه عرفان، خواب و رؤیا به معنای متداول خود به کار می رود؟
- ۵- آیا شخصیت انسانها نیز در چند و چون خوابها مؤثر است؟
- ۶- آیا در رؤیاهای عرفا حقایقی نهفته است؟

۱-۲ فرضیه ها

- ۱- رؤیا و خواب می تواند عامل مؤثر بر تحوّل شخصیتها، خصوصاً شخصیت عرفا باشد.
- ۲- رؤیاها دارای فواید و کارکردهایی در زمینه های مختلف می باشند.
- ۳- خواب و رؤیای عارف، یک سفر تکاملی به اعماق وجود است و او با این سفر در واقع در ذات حق مستغرق گشته و وجود موهوم و انانیت خود را به فراموشی می سپارد.
- ۴- خواب و رؤیای عرفا به معنی متداول خود به کار نمی رود و خواب عرفا عین بیداری است.
- ۵- شخصیت انسانها نیز، بر کیفیت و چند و چون رؤیاها و خوابها تأثیر گذار است.
- ۶- در رؤیاها و خوابها آموزه ها و حقایق انسان سازی نهفته است.

۱-۳ اهداف تحقیق :

هدف اصلی این پژوهش، معرفی خواب و رؤیا به عنوان عامل مؤثر بر تحول شخصیت انسان خصوصاً عرفا می باشد. در ضمن پرداختن به این هدف، انواع و اقسام خواب نیز از دیدگاههای مختلف معرفی و بین اصطلاحات رؤیا، واقعه، مکاشفه، وحی و الهام مرز بندی معنایی صورت می گیرد و رؤیا با رویکردهای اسطورهای، روانشناختی و معرفتی بررسی شده و ضمن معرفی کارکردها و فواید رؤیا و نیز پرداختن به نمونه هایی از آموزه های اخلاقی خواب و رؤیا، شخصیتهایی که از رهگذر رؤیا متحول شده اند شناسایی و معرفی می گردند.

۱-۴ اهمیت و ضرورت پژوهش

چون مطالعه و بررسی در مورد موضوع خواب و رؤیا هم در حوزه روانشناسی و هم از بعد عرفانی و اسطوره ای بطور تلفیقی و همچنین تأثیر خواب و رؤیا بر تحوّل شخصیت انسان مخصوصاً عرفا پیشینه و سابقه تحقیق و پژوهش نداشت لذا تحقیق و مطالعه پیرامون این موضوع ضروری به نظر می رسد. و در اهمیت این پژوهش همین بس که رؤیا که نقطه آغازین کلام انسان ساز وحی می باشد می تواند به عنوان یکی از منابع معرفت، راهی به سمت کمال و تعالی پیش روی بشر بگشاید .

در اوضاع آشفته جوامع امروزی که انسان تحت تأثیر عوامل مختلف با مشکلات روحی و روانی رو در روست و دست یابی به آرامش و تعادل، کیمیای دست نیافتنی بشر گشته، توجه به رؤیاهای و درک پیام آنها خصوصاً از دیدگاه معرفتی، انسان را در رسیدن به آرامش و تلطیف روحی و تعادل روانی یاری می رساند. و چه بسا این تعادل علاوه بر بازتاب در زندگی فردی در سطح اجتماع نیز منعکس شده و افراد جامعه در منش و رفتار و کردار و مناسبات اجتماعی خود تعادل خواهند یافت لذا توجه به رؤیاهای به عنوان عامل مثبت تغییر، سلامت فرد و جامعه او را نیز می تواند تأمین نماید.

۱-۵ پیشینه پژوهش

هر چند در مورد رؤیا و خواب و تعبیر آن تاکنون تحقیقات مفصلی از طرف پژوهشگران و محققان صورت گرفته و کتب مختلفی در این مورد به رشته تحریر در آمده که اسامی آنها در بخش منابع ذکر گردیده، اما در مورد آموزه های اخلاقی خواب و رؤیا هم در حوزه روانشناسی و هم از بعد عرفان و اسطوره به طور تلفیقی، و همچنین تأثیر خواب و رؤیا بر تحول شخصیت انسان، خصوصاً عرفا، کتاب جدید یا رساله ای که به ساختار این موضوع شباهت داشته باشد جز یک مورد پایان نامه با عنوان: «رؤیا و تعبیر آن در متون عرفانی و تفسیری تا اواخر قرن ششم هجری» مشاهده نمودم.

فصل دوم

خواب و رؤیا

از آنجا که نیروهای جسمانی و مادی بشر محدود است، بی شک ظرفیت او نیز برای پذیرش و تعلیم اسرار و رموز و مفاهیم والا در عالم بیداری محدود است لذا خداوند متعال موهبت خواب را به بنده عطا فرمود تا به مصداق شریفه: «إِنَّا جَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا مَا خَوَّابَ رَا بَرَاي شَمَا مَآيَه آسَآيَش قَرَار دَادِيم» (قرآن: ۹/۷۸) علاوه بر ایجاد آرامش و آسایش و نشاط جسمی و روحی، بستری مناسب فراهم سازد تا بنده خاص خود را در عالم خواب و رؤیا که جهانی نامحدود و بی مرز است متحلی به زیور معارف و اسرار نماید. از طرفی شخصیت انسانها تحت نفوذ عوامل مختلف، همواره دستخوش تغییر و تحولات بوده و هست. یکی از این عوامل، پدیده خواب و رؤیا می تواند باشد. خوابها و رؤیاهای انسانها از ویژگیهایی برخوردارند که شاید انسانها از آن غافل باشند. یکی از این ویژگیها عامل بودن خواب است با پیش فرض اینکه خوابها و رؤیاهای عامل تحول شخصیت انسانها می باشند و خوابها و رؤیاهای افرادی با گرایشات خاص معنوی و دینی[عرفا] در مفهوم متداول خود به کار نمی روند و همچنین محتویات خوابها و رؤیاهای بر خلاف تفکر عوام الناس مهمل و بیهوده نیستند بلکه دارای کارکرد می باشند و از طرفی اگر بپذیریم که عرفان و گرایشات عرفانی با بهره جستن از عامل دین و روان در کیفیت و محتوای خوابهای انسان دخیل هستند با سؤالاتی مواجه هستیم از قبیل اینکه اگر خوابها عامل تحول باشند و کارکردهای مختلف در زندگی افراد داشته باشند، پس آیا رازگونه بودن و ابهام خوابها مانعی برای فهم درست پیام خوابها و نهایتاً این تأثیرگذاری نخواهد بود؟ و چگونه باید این ابهام را از خوابها برطرف نمود و به پیام اصلی آنها دست یافت؟ و نیز خوابها چگونه رویکرد عرفانی و روانشناختی می یابند و در این بین رهیافت اسطوره ای خواب چگونه خواهد بود؟

در ارتباط با عرفان باید گفت بررسی پدیده خواب و رؤیا نیازمند آگاهی از ادبیات عرفا و عناصر بنیادین عرفان از جمله مکاشفه یا کشف و شهود، الهام، وحی، واقعه و شناخت انواع آنها می باشد. «در عرفان اعم از عملی و نظری، مکاشفه مسأله بسیار مهم و درخور توجه بوده و هست. آنگاه که مرید بر اثر ریاضاتی که از سوی مرشد و پیر به او القاء می شود به حالات و مقاماتی دست یافت در واقع واجد مکاشفاتی شده است. در عرفان عملی عمل و ریاضات نقطه آغاز است و سالک طریق حقیقت در نهایت به مکاشفاتی اسمائی یا ذاتی دسترسی پیدا میکند. بنابراین مکاشفات عرفانی به عارف بینش خاصی از هستی و عالم می دهد» (فعالی، ۱۳۸۷: ۲۱). مولانا می فرماید: «در هنگام خواب نفس ناطقه از کمند حواس ظاهره می رهد و در عالم مجردات به سیر و سفر می پردازد» (مثنوی، ۱۸۲۳/۳) نگاه روانشناسانه به پدیده رؤیا، رؤیا را دارای منطق، و قانونمند می داند و برای این قوانین و منطق حاکم بر رؤیاهای ارزش قائل است ضمن اینکه برای رؤیا و خواب، یک نوع رهایی و آزادی از محدودیتهای نیز قائل است این نگاه روانشناسانه به رؤیا، بعد از بیان علل روانی بروز رؤیاهای و تقسیم بندیهای مختلف از رؤیا، در نهایت سه نظریه قدیمی و مهم درباره رؤیا را به این شرح مطرح و ما را ناگزیر از پذیرش یکی از این سه نظریه

می نماید: الف- رؤیا مظهری از مطالب نامعقول و نامنتقی است. ب- رؤیا مظهری از مطالب منطقی است. ج- رؤیا مظهر ترکیبی از مطالب منطقی و غیر منطقی (دور از ذهن) است.

اما ادعای اسطوره در مورد رؤیا این است که رؤیا و اسطوره بسیار به هم شبیه هستند. از این لحاظ که اسطوره ها نیز مثل رؤیاها از عالم تفکر معمولی ما جدا و غریبه هستند، همچنین از نقطه نظر شکل و محتوی، رؤیاها با اساطیر شباهت دارند و ما که در زمان بیداری رؤیای خود را دور از واقعیت و عجیب می یابیم می توانیم در هنگام خواب به خلق چنین محصولات افسانه مانند بپردازیم. اساطیر نیز مانند رؤیاها از راههای ارتباط اصلی ما با خودمان به شمار می روند. در اساطیر هم مانند رؤیا وقایع تکان دهنده و اعجاب انگیزی روی می دهد که امکان وقوع آنها در دنیای مادی و محسوس وجود ندارد مثلاً پرنده ای افسانه ای می سوزد و از خاکستر آن پرنده ای زیبا به وجود می آید. اساطیر و رؤیاها آنچه را در ذهن انسان می گذرد بیان می کنند. همانطور که افراد مختلف رؤیاهای مختلف می بینند ملتتهای گوناگون هم اساطیر گوناگون دارند. به هر حال برای درک و فهم رؤیاها و اسطوره ها به زبانی مشترک نیازمندیم. زبانی که در تمام طول تاریخ مفهوم یکسانی داشته باشد و برای نژاد انسان همگانی باشد و آن زبان چیزی نیست جز زبان سمبولیک .

بنابراین نگرستن به پدیده خواب و رؤیا از دریچه عرفان و پرداختن به نکات اصولی عرفان از جمله کشف و شهود، واقعه، الهام و وحی و مفاهیمی از این قبیل، همچنین یافتن ارتباط بین روان انسان و پدیده رؤیا، یعنی رویکرد روانشناسانه به خواب و نیز، رهیافت اساطیری خوابها و رؤیاهاست که ما را اولاً، در یافتن پاسخ پرسشهای مطرح شده بالا و ثانیاً، رسیدن به جایگاه و نقش خواب به عنوان عامل مؤثر بر تحوّل شخصیتها خصوصاً شخصیت عرفا با رویکردهای دینی، روانشناختی و اسطوره ای و همچنین تفکیک و مرزبندی مفهومی بین نکات اصولی عرفان یاری می نماید.

به طور یقین در این رساله کاستی های فراوانی وجود دارد، اما امیدوارم استادان بزرگواری که این تحقیق در نزد آنان شرف مطالعه می یابد خطاهای نگارنده را به دیده عفو و بزرگواری بنگرند.

۲-۲ خواب و رؤیا

خواب از نظر فیزیولوژیک حالتی است که در آن ساختمان موجود زنده به تجدید حیات شیمیایی می پردازد و در حالی که حرکات، متوقف شده و درک حسی نیز تقریباً به حالت خاموشی درآمده انرژی کافی ذخیره می کند. روانشناسان می گویند: در هنگام خواب فعالیت اصلی زمان بیداری انسان به حال تعلیق و وقفه موقت در می آید و تفاوتی که بین فعالیت بیولوژیک انسان در هنگام خواب و بیداری موجود است در حقیقت تفاوتی است بین دو حالت زیستی گوناگون. پس معلوم می شود خواب به طور طبیعی همراه با کند شدن فعالیت‌های زیستی و فیزیولوژیک انسان، آدمی را قادر می کند تا دست از تعلقات وجود بشوید و با تعطیل کردن حواس همچنانکه «کانت» می گوید، به باطن پردازد. «امامی» نویسنده کتاب «اساطیر در متون تفسیری فارسی» از قول کانت می گوید: «افکار و عقاید موجود در خواب، می تواند واضح تر، وسیع تر و روشن تر از هنگام بیداری باشد، البته باید هم از وجودی فعال چون انسان چنین انتظاری را داشته باشیم که وقتی همه حواس خارجی در استراحت کامل است، دقیق تر فعالیت کند» (امامی، ۱۳۸۰: ۶۹).

دانشمندان گفته اند: خواب از بخارهای تر و معتدلی که پس از خوردن غذا از تن به سوی مغز متصاعد می شود به وجود می آید و این بخارها دو گونه سودمندی دارد:

۱- اندامها و حواس آرامش می یابند و استراحت می کنند.

۲- موجب هضم غذا و نضج و پخته شدن اخلاط بدن می شوند.

و معبران این خواب را «خواب طبیعی» می نامند. برخی از حکیمان گفته اند که خواب، دست باز داشتن روح از به کار گیری حواس است. برخی گفته اند که خواب، عملی از اعمال مغز است و از اندامهای دیگر نیست و آن فعلی طبیعی است زیرا که از قوای ماده مغز میباشد و قوه تخیل و قوه فکر و قوای دیگر مغز نیز در حال خواب در آرامش و استراحتند و این قوا، حرکات و فعالیت‌های روح نفسانی اند و محل آنها مغز است و آسایش آنها در حال خواب است تا روح نفسانی بیاساید. و دلیل این موضوع آن است که وقتی کسی به آموزش علوم و کارهای فکری مشغول شود و نخوابد، گرمی و خشکی بر مزاج مغز او غلبه می کند و به همین جهت روح نفسانی در اثر فعالیت زیاد، سست و ناتوان می گردد و در پی آن آدمی نجور و بیمار می شود و معالجه اش به داروهای سرد و تر مثل روغن بنفشه و روغن نیلوفر و امثال آنهاست.

مزاج خواب سرد و تر است. زیرا ماده آن از سردی و تری مغز پدید می آید و به همین دلیل است که وقتی گرمی و خشکی بر مغز کسی غلبه کند آسایش و استراحت ندارد و اگر سردی و تری بر آن چیره شود بسیار می خوابد و از خواب سیر نمی گردد و اگر کسی بپرسد که از کجا دانستی که خواب، فعلی از افعال مغز است می گوییم: از آنجا که در خواب در قوه تخیل و قوه تفکر و عقل، ضعف و بی نظمی می یابیم و نیز خواب موجب آسایش قوای دماغی و مغزی است. بنابر این در می یابیم که خواب فعلی از افعال مغز است.

انسانها تقریباً یک سوم از عمر خود را در خواب می گذرانند. خواب، از کار افتادن تقریبی فعالیت‌های جسم و اعصاب است اعضای بدن که در طول روز خسته شده اند در هنگام خواب با استراحت و رفع این خستگی خود را برای فعالیت‌های روز بعد آماده می کنند. در موقع خواب اعصاب یا روح دوباره شروع به فعالیت می کنند و چیزی را که به آن رؤیا می گوئیم پدید می آورند. به طور خلاصه به چیزهایی که انسان در خواب می بیند رؤیا می گوئیم.

در فرهنگ ادیان مختلف از هزاران سال پیش و در فرهنگ اسلامی نیز از همان آغاز ظهور اسلام و نزول کتاب آسمانی قرآن، رؤیا و حقیقت داشتن مفهوم و معنای آن مورد توجه بوده و در قرآن کریم که ریشه همه معارف اسلامی است به آن بها داده شده و نمونه هایی از خوابها و خوابگزارها ذکر گردیده است. در قرآن کریم هفت بار واژه رؤیا و تعدادی نیز واژه هایی از ریشه رؤیت مثل «أری» و «أریناک» و «رأیت» که در رابطه با خواب و رؤیاست آمده است و در پنج سوره انفال، یوسف، اسراء، صافات و فتح از خواب دیدنهای مختلفی گزارش شده است.

۱- در سوره انفال به رؤیای پیامبر اسلام (ص) که قبل از جنگ بدر سپاه دشمن را در خواب با نفرات کم و بی اهمیت مشاهده کرد اشاره شده و می فرماید: «إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ» آنگاه که خداوند آنان را در خوابت به تو کم و اندک نشان داد و اگر نفرات آنان را به تو بسیار می نمود در جنگ و مبارزه سست می شدیدی. (قرآن: ۸ / ۴۳)

۲- در سوره یوسف خوابی که حضرت یوسف در کودکی مشاهده کرد و به پدرش یعقوب باز گفت «... أَنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ...» (قرآن، ۱۲ / ۴) و نیز خواب آن دو زندانی که همراه حضرت یوسف در زندان بودند «أَنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ...» (همان / ۳۶) و حضرت یوسف برای آنان تعبیر کرد: «أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصَلِّبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ...» (همان / ۴۱) و خواب پادشاه مصر «إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ...» (همان / ۴۳) که حضرت یوسف با تعبیر درست آن از زندان نجات یافت و عزیز مصر شد، آمده است. «قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سَبِيلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ* ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ» (همان / ۴۸)

۳- در سوره اسراء به رؤیای پیامبر اسلام (ص) اشاره شده که آن بزرگوار در خواب دیده بود که بوزینه هایی بر منبر او می جهند و خدا می فرماید: «وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُحَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا» آن رؤیای تو را که به تو نمودیم فتنه ای برای مردم قرار داده ایم «(قرآن: ۱۷ / ۶۰) و در تفاسیر گفته اند که تعبیر آن به حکومت رسیدن غاصبان و بنی امیه و مسلط شدن آنان بر امت اسلام بوده است.